

Γιατί η διαλεκτική; Γιατί τώρα;

(με ένα παράρτημα για «το χορό της διαλεκτικής»)*

Περίληψη: Η διαλεκτική σχετίζεται με το πώς η «μεγαλύτερη εικόνα» υπεισέρχεται και επηρεάζει, τόσο στο χώρο όσο και στο χρόνο (παρελθόντα και μελλοντικό), οτιδήποτε αντιλαμβανόμαστε άμεσα ή έμμεσα. Όλες οι κατηγορίες που συνδέονται με τη διαλεκτική σκέψη συμβάλλουν στην ανάδυση ενός μέρους αυτής της μεγαλύτερης εικόνας, στην οποία ανήκουμε όλοι μας. Ιδιαίτερη προσοχή αποδίδεται στο πώς να μελετάμε το σοσιαλιστικό / κομμουνιστικό μέλλον που βρίσκεται «κρυμμένο» μέσα στο καπιταλιστικό παρόν ως ένα αναγκαίο μέρος της διαλεκτικής ανάλυσης του καπιταλισμού.

I

*Ο νόμος φυλακίζει τον άντρα ή τη γυναίκα
Που κλέβει τη χήνα από το πάρκο
Αλλά αφήνει ελεύθερο τον πονηρό
Που κλέβει το πάρκο από τη χήνα*

Αγγλικό ανώνυμο του 15ου αιώνα

Το πάρκο βεβαίως ήταν η κοινόκτητη γη του χωριού, την οποία οι γαιοκτήμονες του Μεσαίωνα διεκδικούσαν ως ατομική τους ιδιοκτησία. Στα σημερινά πανεπιστήμια μπορούμε να διακρίνουμε δύο αντίθετα είδη σπουδών: αυτές που μελετούν τους ανθρώπους που κλέβουν μια Χήνα Από το Πάρκο (για συντομία, Χ.Α.Π) και αυτές που μελετούν αυτούς που κλέβουν το Πάρκο Από τη Χήνα, (για συντομία Π.Α.Χ). Αν η κυρίαρχη κατεύθυνση πρακτικά σε κάθε θεωρητικό κλάδο συνίσταται σχεδόν αποκλειστικά στο πρώτο είδος σπουδών, ο μαρξισμός είναι το κυριότερο παράδειγμα του δεύτερου είδους.

Ωστόσο, ενώ το να διαπιστώσουμε ότι κάποιος κλέβει μια χήνα από την κοινόκτητη γη είναι σχετικά απλό ζήτημα – αρκεί να είναι κάποιος εκεί, να έχει τα μάτια του ανοιχτά και να βλέπει –, το να διακρίνουμε αυτόν που κλέβει την κοινόκτητη γη από τη χήνα δεν είναι τόσο απλό, ούτε τότε ούτε τώρα (η σημερινή Ρωσία αποτελεί πιθανώς εξαίρεση). Εδώ η κλοπή εκτελείται μόνο σταδιακά. Ο δράστης είναι συχνά όργανο κάποιου άλλου. Γίνεται χρήση βίας, αλλά έτσι είναι οι νόμοι και η ιδεολογία. Με δυο λόγια, προκειμένου να ανα-

Ο Bertell Ollman είναι καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης.

* Το κείμενο αναδημοσιεύεται από το αμερικανικό περιοδικό *Science and Society* με την άδεια του εκδότη.

γνωρίσουμε μια περίπτωση Π.Α.Χ., θα πρέπει να συλλάβουμε τη μεγαλύτερη εικόνα και τον μακρύτερο χρόνο που απαιτείται για να σχηματιστεί η εικόνα. Δεν είναι εύκολο, είναι όμως το σημαντικότερο απ' όσα μελετάμε. Γι' αυτό –και ανεξάρτητα απ' ό,τι συνέβη στη Σοβιετική Ένωση και την Κίνα– ο μαρξισμός θα συνεχίσει να είναι έγκυρος μέχρις ότου επανακτήσουμε την κοινή γη απ' αυτούς που μας την έκλεψαν και συνεχίζουν να τη σφετερίζονται ατιμωρητί μέχρι σήμερα.

Το πόσο ακριβώς δύσκολο είναι να συλλάβουμε τη μεγαλύτερη εικόνα το είδαμε πρόσφατα όταν μια ομάδα αστρονόμων ανήγγειλαν ότι είχαν ανακαλύψει αυτό που αποκάλεσαν «μεγάλο ελκυστή», μια τεράστια δομή που απαρτίζεται από πολλούς γαλαξίες, οι οποίοι ασκούν μια ισχυρή έλξη στο γαλαξία μας και επομένως στο ηλιακό μας σύστημα και στον πλανήτη όπου ζούμε. Όταν ερωτήθηκαν σχετικά με το γιατί μια τόσο μεγάλη δομή δεν ανακαλύφθηκε νωρίτερα, ένας από τους αστρονόμους απάντησε ότι για την καθυστέρηση αυτή ευθυνόταν ακριβώς το μεγάλο μέγεθός της. Οι επιστήμονες αυτοί εστίαζαν τόσο έντονα την προσοχή τους στα τμήματά της, ώστε δεν μπορούσαν να δουν αυτό του οποίου τα τμήματα αποτελούν συστατικά μέρη.

Ο καπιταλισμός είναι μια τεράστια δομή που έχει πολλές ομοιότητες με τον μεγάλο ελκυστή. Όπως αυτός, επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό οτιδήποτε γίνεται στο εσωτερικό του, αλλά είναι τόσο μεγάλος και σε τέτοιο βαθμό πανταχού παρών ώστε λίγοι είναι σε θέση να τον δουν. Στον καπιταλισμό, το σύστημα αποτελείται από ένα σύνθετο σύμπλεγμα σχέσεων μεταξύ όλων των ανθρώπων, των δραστηριοτήτων τους (ιδίως αυτών της υλικής παραγωγής), και των προϊόντων. Ωστόσο, η αλληλεπίδραση αυτή βρίσκεται επίσης σε εξέλιξη, και έτσι το σύστημα περιλαμβάνει την ανάπτυξη αυτής της αλληλεπίδρασης στο χρόνο, που επιστρέφει πίσω στις αρχές του και κινείται προς τα εμπρός με τις μορφές στις οποίες μετεξελίσσεται. Το πρόβλημα που έχουν οι άνθρωποι όταν αντικρίζουν τον καπιταλισμό –και όταν καλούνται να αναγνωρίσουν όψεις μελετών Π.Α.Χ. εκεί όπου υπάρχουν τέτοιες μελέτες– προέρχεται από τη δυσκολία της σύλληψης ενός τέτοιου πολύπλοκου συνόλου σχέσεων που αναπτύσσονται επίσης μ' αυτό τον τρόπο και αυτή την κλίμακα.

Κανείς βεβαίως δεν θα αρνηθεί ότι στην κοινωνία τα πάντα σχετίζονται μεταξύ τους με τον έναν ή τον άλλο τρόπο και ότι το όλο μεταβάλλεται συνεχώς, και πάλι με τον ένα ή τον άλλο τρόπο και με κάποιο ρυθμό. Ωστόσο οι περισσότεροι άνθρωποι προσπαθούν να εννοήσουν τι συμβαίνει θεωρώντας κάθε φορά ένα τμήμα της κοινωνίας, απομονώνοντας και ξεχωρίζοντάς το από την υπόλοιπη κοινωνία και εξετάζοντάς το στατικά. Οι διασυνδέσεις μεταξύ των διαφόρων αυτών μερών, όπως η πραγματική τους ιστορία και η εν δυνάμει περαιτέρω ανάπτυξή τους, θεωρούνται εξωτερικές ως προς αυτό που πραγματικά είναι αυτά, και επομένως μη ουσιώδεις για την πλήρη ή ακόμα και επαρκή κατανόησή τους. Κατά συνέπεια, η αναζήτηση αυτών των διασυνδέσεων και της ιστορίας τους γίνεται πολύ δυσκολότερη απ' ό,τι πρέπει να είναι. Αφήνονται για το τέλος ή παραλείπονται τελείως, και τελικά σημαντικές τους όψεις λείπουν, διαστρέφονται ή εκχυδαίζονται. Πρόκειται γι' αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε πρόβλημα του Χάμπτυ-Ντάμπτυ. Μάλιστα, δεν ήταν μόνο εξαιρετικά δύσκολο να συναρμολογηθούν τα κομμάτια του φτωχού Χάμπτυ, αλλά ακόμα και να βρούμε πού ταιριάζουν. Αυτό συμβαίνει κάθε φορά που τα κομμάτια της καθημερινής μας εμπειρίας θεωρούνται ότι υπάρχουν ξεχωριστά από τα χωρικά και τα ιστο-

ρικά τους πλαίσια, κάθε φορά που αποδίδουμε στο μέρος ένα οντολογικό καθεστώς ανεξάρτητο του όλου.

II

Η εναλλακτική προσέγγιση, η διαλεκτική εναλλακτική προσέγγιση, συνίσταται στο να αρχίσουμε να θεωρούμε το σύνολο ως δεδομένο, έτσι ώστε οι αμοιβαίες διασυνδέσεις που συνθέτουν το σύνολο να φαίνονται αδιαχώριστες από αυτό που είναι το σύνολο, ενδοφυείς στην ύπαρξή του, και επομένως ουσιώδεις για την πλήρη κατανόησή του. Στην ιστορία των ιδεών αυτό αποκλήθηκε «φιλοσοφία των εσωτερικών σχέσεων»¹. Δεν εισαγάγαμε νέα γεγονότα. Απλώς αναγνωρίσαμε τις σύνθετες σχέσεις και μεταβολές που κατά γενική ομολογία χαρακτηρίζουν την ύπαρξη στον κόσμο κατά τέτοιο τρόπο που τις υπογραμμίζει και δεν τις αποκρύβει ή δεν τις ελαχιστοποιεί κατά τη διερεύνηση των προβλημάτων. Στη σκέψη μας, ο κόσμος των ανεξάρτητων και ουσιαστικά «νεκρών» πραγμάτων αντικαταστάθηκε από έναν κόσμο διαδικασιών σε σχέσεις αμοιβαίας εξάρτησης. Αυτό είναι το πρώτο βήμα μιας διαλεκτικής σκέψης. Ωστόσο, εξακολουθούμε να μην γνωρίζουμε τίποτα συγκεκριμένο σχετικά με αυτές τις σχέσεις.

Προκειμένου να προσεγγίσουμε περισσότερο το αντικείμενο της μελέτης, το επόμενο βήμα είναι να ορίσουμε (αφαιρετικά) τα πρότυπα σύμφωνα με τα οποία πραγματοποιούνται οι περισσότερες αλλαγές και αλληλεπιδράσεις. Ένα μεγάλο μέρος του εξειδικευμένου λεξιλογίου που συνδέεται με τη διαλεκτική –«αντίφαση», «μεταβολή της ποσότητας σε ποιότητα», «αλληλεπίδραση των αντίθετων πόλων μιας αντίφασης», «άρνηση της άρνησης» κτλ.– αφορά αυτό το καθήκον. Οι κατηγορίες αυτές, καθώς αντανακλούν τα πραγματικά πρότυπα αλλαγής και αλληλεπίδρασης των πραγμάτων, χρησιμεύουν επίσης και ως τρόποι οργάνωσης με σκοπό το στοχασμό και την έρευνα των πραγμάτων στα οποία επενδύονται. Με τη βοήθειά τους μπορούμε να μελετήσουμε τις ιδιαίτερες συνθήκες, τα γεγονότα και τα προβλήματα που μας αφορούν με τρόπο που να μην χάνει ποτέ από την οπτική του το πώς το όλο είναι παρόν στο μερικό, πώς συμβάλλει στη δόμηση του μερικού, προσφέροντάς του μια ειδική θέση, μια φορά και μια κατεύθυνση. Στη συνέχεια, οι γνώσεις που προέκυψαν για το μερικό χρησιμοποιούνται για την εμβάθυνση της κατανόησης του όλου, του τρόπου λειτουργίας του, του πώς αναπτύχθηκε, και της κατεύθυνσης στην οποία κινείται. Τόσο η ανάλυση όσο και η σύνθεση παρουσιάζουν αυτή τη διαλεκτική σχέση.

Αυτό που αποκαλούμε «διαλεκτική μέθοδο» μπορεί να διασπαστεί σε έξι διαδοχικές βαθμίδες. Έχουμε μια οντολογική βαθμίδα που σχετίζεται με αυτό που είναι ο κόσμος στην πραγματικότητα (ένας άπειρος αριθμός αμοιβαία εξαρτημένων διαδικασιών που συνασπίζονται προκειμένου να σχηματίσουν ένα δομημένο όλο ή ολότητα). Έχουμε μια επιστημολογική βαθμίδα που ασχολείται με το πώς οργανώνεται η σκέψη μας προκειμένου να κατανοήσει έναν τέτοιο κόσμο (όπως προείπαμε, αυτό συνεπάγεται την προσφυγή σε μια φιλοσοφία των εσωτερικών σχέσεων και τον αφαιρετικό ορισμό των κύριων προτύπων σύμφωνα με τα οποία πραγματοποιείται η αλλαγή και η αλληλεπίδραση). Έχουμε μια βαθμίδα έρευνας (όπου, βασιζόμενοι σε παραδοχές για τις εσωτερικές σχέσεις μεταξύ των μερών,

χρησιμοποιούμε τις κατηγορίες επί των οποίων κινούνται αυτά τα πρότυπα ως μέσα για την έρευνα). Έχουμε ακόμα τη βαθμίδα της νοητικής ανασυγκρότησης ή αυτο-διευκρίνισης (όπου συγκεντρώνει κανείς τα αποτελέσματα μιας τέτοιας έρευνας για λογαριασμό του). Τη βαθμίδα αυτή την ακολουθεί αυτή της παρουσίασης (όπου, με τη χρήση μιας στρατηγικής που λαμβάνει υπόψη της το πώς σκέφτονται οι άλλοι όπως και το τι γνωρίζουν, προσπαθεί κανείς να εξηγήσει αυτή τη διαλεκτική σύλληψη των «γεγονότων» από ένα συγκεκριμένο ακροατήριο). Τέλος, έχουμε τη βαθμίδα της πράξης (όπου, στη βάση της όποιας διευκρίνισης πραγματοποιήθηκε, ενεργεί κανείς συνειδητά πάνω στον κόσμο, αλλάζοντάς τον και ελέγχοντάς τον, αλλά και εμβαθύνοντας ταυτόχρονα στην κατανόησή του).

Τις έξι αυτές βαθμίδες δεν τις διατρέχουμε άπαξ διά παντός, αλλά πολλές φορές, αφού κάθε προσπάθεια προκειμένου να κατανοήσουμε και να αναπτύξουμε τις διαλεκτικές αλήθειες και να δράσουμε πάνω τους βελτιώνει την ικανότητά μας να οργανώσουμε διαλεκτικά τη σκέψη μας και να ερευνήσουμε περαιτέρω και σε μεγαλύτερο βάθος τις αλληλεξαρτώμενες διαδικασίες στις οποίες και εμείς ανήκουμε. Επομένως, όταν κανείς γράφει σχετικά με τη διαλεκτική, θα πρέπει να είναι πολύ προσεχτικός ώστε να μην παραλείπει κάποια βαθμίδα –όπως κάνουν πολλοί στοχαστές– εις βάρος των άλλων. Μόνο στις εσωτερικές τους συσχετίσεις συγκροτούν οι έξι αυτές βαθμίδες μια εφαρμόσιμη και απέραντα πολύτιμη διαλεκτική μέθοδο².

Επομένως, γιατί η διαλεκτική; Γιατί είναι ο μόνος λογικός τρόπος μελέτης ενός κόσμου που απαρτίζεται από αλληλεξαρτώμενες και ευρισκόμενες σε συνεχή εξέλιξη διαδικασίες, αλλά και ερμηνείας του Μαρξ, που είναι ο κυριότερος ερευνητής αυτού του κόσμου. Η διαλεκτική είναι αναγκαία προκειμένου να δούμε τον καπιταλισμό, με δεδομένη την απεραντοσύνη και την πολυπλοκότητά του, και ο μαρξισμός (μας είναι απαραίτητος) προκειμένου να βοηθηθούμε στην κατανόησή του, να διδαχτούμε πώς να κάνουμε «σπουδές για το πάγκο από τη χήνα», και να βοηθηθούμε στην ανάπτυξη μιας πολιτικής στρατηγικής για τη διεκδίκηση του πάγκου. Ο καπιταλισμός είναι τελείως και πάντα διαλεκτικός, έτσι λοιπόν ο μαρξισμός θα είναι πάντα απαραίτητος προκειμένου να τον κατανοήσουμε, και η διαλεκτική θα είναι απαραίτητη προκειμένου να κατανοήσουμε σωστά το μαρξισμό.

III

Γιατί τώρα; Η παρούσα φάση του καπιταλισμού χαρακτηρίζεται από μια κατά πολύ μεγαλύτερη πολυπλοκότητα και από πολύ ταχύτερες αλλαγές και αλληλεπιδράσεις απ' οποτεδήποτε άλλοτε στο παρελθόν. Αν όμως η κοινωνία δεν ήταν ποτέ τόσο πολύ διαποτισμένη με τη διαλεκτική, η προσπάθεια να μας εμποδίσουν να συλλάβουμε τι συμβαίνει δεν ήταν ποτέ τόσο συστηματική ή τόσο αποτελεσματική – και όλα αυτά καθιστούν τη διαλεκτική κατανόηση περισσότερο απαραίτητη σήμερα απ' όσο ποτέ.

Ωστόσο, η αιφνίδια απώλεια της αξιοπιστίας του σοσιαλισμού ως βιώσιμης εναλλακτικής λύσης απέναντι στον καπιταλισμό, μια απώλεια που σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στην κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, προσέφερε στους μαρξιστές έναν ακόμα σημαντικό λόγο να αφιερώσουν περισσότερη προσοχή στη διαλεκτική. Γιατί πολλοί σοσιαλιστές, ακόμα

και κάποιοι που υιοθετούσαν πάντα μια κριτική στάση απέναντι στη Σοβιετική Ένωση, αντέδρασαν απέναντι σ' αυτή την πρόσφατη καμπή της ιστορίας διερωτώμενοι κατά πόσο είναι εφικτή μια οποιαδήποτε μορφή σοσιαλισμού. Δεν θα πρέπει ίσως να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι μια από τις συνέπειες ήταν ένα είδος «μελλοντικής συστολής» που προσέβαλε τα γραπτά πολλών διανοητών της σημερινής αριστεράς. Πώς θα ήταν μια κριτική ανάλυση του καπιταλισμού χωρίς μια συνοδευτική αντίληψη του σοσιαλισμού; Θα περιγράφει πώς λειτουργεί ο καπιταλισμός, θα αποδεικνύει ποιος «στύβεται» και σε ποιο βαθμό, θα προσφέρει μια ηθική καταδίκη ορισμένων, θα προδιαγράφει –ελλείψει καλύτερης διεξόδου– κάποιες μεταρρυθμιστικές λύσεις, και –εφόσον το πράγμα θα σταματά εκεί– θα διολισθαίνει σε μια συναισθηματική απογοήτευση και στον κυνισμό. Μήπως σας θυμίζει κάτι;

Ο Μαρξ δεν θα ήταν καθόλου ευχαριστημένος με κάτι τέτοιο, γιατί, παρά το ότι δεν διαθέτουμε ούτε ένα έργο του για το σοσιαλισμό / κομμουνισμό, δεν υπάρχει ούτε ένα γραπτό του, ακόμα και το πιο μικρό, όπου δεν προσφέρονται κάποιες ενδείξεις σχετικά με την εικόνα αυτού του μέλλοντος. Αν η γλαύκα της Αθηνάς κατά τον Χέγκελ εμφανίζεται και φεύγει με το λυκόφως, η γλαύκα του Μαρξ είναι παρούσα για να αναγγείλει τη νέα αυγή. Η φανταστική αυτή ανασύνθεση του μέλλοντος επέσυρε την οξεία κριτική όχι μόνο των αντιπάλων του Μαρξ, αλλά και πολλών από τους οπαδούς του, όπως ο Eduard Bernstein (1961, 204-5, 209-11), και πιο πρόσφατα, ο Erik Wright (Wright, 1995), οι οποίοι τη θεώρησαν ως διολίσθηση σ' έναν ουτοπισμό που μολύνει το κατά τα άλλα επιστημονικό του εγχείρημα. Όμως, είναι οπωσδήποτε «ουτοπική» κάθε συζήτηση για το μέλλον; Συμφωνώντας με τη Ρόζα Λουξενμπουργκ (1966, 40) και άλλους, δεν θεωρώ ότι είναι ουτοπικό να πιστεύουμε ότι μια ποιοτικά καλύτερη κοινωνία είναι εφικτή ή και να ελπίζουμε ότι οδεύουμε προς αυτήν. Αυτό που είναι ουτοπικό είναι το να κατασκευάζουμε αυτή την κοινωνία από τις ελπίδες αυτές, με άλλα λόγια, το να πιστεύουμε ότι μια κοινωνία είναι εφικτή για κανέναν άλλο λόγο ή ενδείξεις παρά μόνο γιατί το επιθυμούμε.

Σε αντίθεση με αυτή την ουτοπιστική προσέγγιση, ο Μαρξ επέμενε ότι ο κομμουνισμός βρίσκεται «κρυμμένος» στον καπιταλισμό, και ότι είναι σε θέση να τον αποκαλύψει μέσω της ανάλυσής του (Marx, 1953, 159). Και σε κάποιο άλλο σημείο σημειώνει, «σκοπεύουμε να ανακαλύψουμε τον νέο κόσμο μέσω της κριτικής του παλαιού» (Marx, 1967, 212). Η «κριτική του παλαιού» από τον Μαρξ δεν συνίσταται σε κάποια ηθική καταδίκη, αλλά, αντίθετα, δείχνει ότι ο καπιταλισμός αντιμετωπίζει όλο και μεγαλύτερη δυσκολία στην αναπαραγωγή των συνθηκών που είναι απαραίτητες για την ύπαρξή του, ότι αυτή προοδευτικά γίνεται ανέφικτη, ενώ ταυτόχρονα –και μέσω των ιδίων εξελίξεων– δημιουργεί τις συνθήκες για τη νέα κοινωνία που θα ακολουθήσει. Ο νέος κόσμος υπάρχει μέσα στον παλιό, με τη μορφή ενός τεράστιου και ανεξάντλητου δυναμικού. Ο Μαρξ αναλύει τον καπιταλισμό με τέτοιο τρόπο που αναδεικνύει τη μετατροπή αυτού του δυναμικού που ξεδιπλώνεται στο αντίθετό του (τον κομμουνισμό). Σ' αυτό το πλαίσιο, δεν είναι αντίθετος στο να περιγράψει, και μόνο σε γενικές γραμμές, τις βασικές γραμμές της πραγμάτωσης αυτού του δυναμικού³.

Η κεντρική θέση του δυναμικού για τη διαλεκτική σκέψη έχει επισημανθεί από μια πλειάδα διανοητών. Ο C.L.R. James (1922, 129) αναφέρθηκε στην εσωτερική σχέση μεταξύ παρόντος και δυναμικού χαρακτηρίζοντάς την «ολόκληρο το μυστικό» της διαλεκτικής του Χέ-

γκελ (εννοώντας και αυτής του Μαρξ). Ο Μαρκούζε διατεινόταν ότι ανακάλυψε έναν άρρηκτο δεσμό μεταξύ παρόντος και μέλλοντος στο ίδιο το νόημα των εννοιών με τις οποίες ο Μαρξ αναλύει το παρόν (1964, 295-6). Ο Μαξιμίλιαν Ρούμπελ υιοθετεί μια παρόμοια θέση όταν, χαριτολογώντας, πρόβαλε την άποψη ότι ο Μαρξ ανακάλυψε μια νέα γραμματική μορφή, την «προεξοφλητική δεικτική», όπου κάθε προσπάθεια να δείξει κάτι που βρίσκεται μπροστά του, ρίχνει τη σκιά του σε κάτι άλλο που δεν βρίσκεται ακόμα εκεί (Rubel, 1987, 25). Όμως, ακόμα και αυτό πάλι δεν εξηγεί τον τρόπο του Μαρξ. Πού ακριβώς στο παρόν είναι κρυμμένο το μέλλον; Και πώς η διαλεκτική μέθοδος του Μαρξ τον βοήθησε στο να το αποκαλύψει;

Με δυο λόγια: οι περισσότερες ενδείξεις για το εφικτό του σοσιαλισμού / κομμουνισμού μας περιβάλλει απ' όλες τις πλευρές, και είναι ορατές απ' όλους. Οι ενδείξεις αυτές συναντώνται σε συνθήκες που δεν φαίνεται να έχουν κάτι ιδιαίτερα σοσιαλιστικό, όπως π.χ. οι αναπτυσσόμενες βιομηχανίες, ο τεράστιος υλικός πλούτος, η υψηλή στάθμη της επιστήμης, οι επαγγελματικές δεξιότητες, οι οργανωτικές δομές, η εκπαίδευση και η κουλτούρα. Συναντώνται επίσης και σε συνθήκες που εμπεριέχουν μια σοσιαλιστική πλευρά, όπως οι εργατικοί και οι καταναλωτικοί συνεταιρισμοί, η δημόσια εκπαίδευση, τα δημόσια νοσοκομεία, η πολιτική δημοκρατία, και –στις μέρες μας– οι εθνικοποιημένες επιχειρήσεις. Ενδείξεις για το σοσιαλισμό μπορούμε επίσης να συναντήσουμε σε ορισμένα από τα πιο χαρακτηριστικά προβλήματα του καπιταλισμού, όπως η ανεργία και η επιδεινούμενη ανισότητα. Για τον Μαρξ και τους οπαδούς του, είναι σαφές ότι όλες αυτές οι συνθήκες αδυνατούν να εκπληρώσουν το δυναμικό τους και να συμβάλουν σε μια πραγματικά ανθρώπινη ζωή, εξαιτίας του καπιταλιστικού πλαισίου στο οποίο είναι εγκλωβισμένες. Οι μαρξιστές, κάνοντας αφαίρεση αυτού του πλαισίου, δεν δυσκολεύονται καθόλου, όταν αντικρίζουν τον τεράστιο πλούτο και την αυξανόμενη παραγωγική ικανότητα, να βλέπουν εκεί ένα τέλος στην υλική ανάγκη, ή όταν αντικρίζουν την περιορισμένη και δυσλειτουργούσα πολιτική δημοκρατία μας, να βλέπουν τη δημοκρατική συμμετοχή όλων στην κοινωνία, ή όταν αντικρίζουν την αυξανόμενη ανεργία, να βλέπουν εκεί τη δυνατότητα να εργάζονται οι άνθρωποι λιγότερες ώρες και να απολαμβάνουν περισσότερο ελεύθερο χρόνο, κ.ο.κ. Δυστυχώς οι περισσότεροι απ' όσους συναντούν τις ίδιες ενδείξεις δεν βλέπουν το ίδιο δυναμικό, ούτε ακόμα και στα σημεία που εμπεριέχουν μια σοσιαλιστική πλευρά. Και είναι σημαντικό να εξετάσουμε γιατί δεν είναι σε θέση να το κάνουν.

Να διερευνήσουμε το δυναμικό σημαίνει να κοιτάξουμε μακρύτερα, όχι μόνο προς τα εμπρός, βλέποντας σε τι μπορεί να μετεξελιχθεί κάτι, αλλά και προς τα πίσω, βλέποντας πώς αναπτύχθηκε μέχρι τώρα. Ωστόσο, αυτής της σε βάθος σκόπευσης πρέπει να προηγηθεί μια ευρεία σκόπευση, εφόσον τίποτα και κανένας δεν μεταβάλλεται από μόνος του, αλλά μόνο σε στενή σχέση με άλλους ανθρώπους και πράγματα, δηλαδή ως μέρος ενός διαδραστικού συστήματος. Επομένως, όσο περιορισμένο και αν είναι το άμεσο αντικείμενο που μας ενδιαφέρει, η διερεύνηση του δυναμικού του απαιτεί να προβάλουμε την εξέλιξη του σύνθετου και ολοκληρωμένου συνόλου στο οποίο αυτό ανήκει. Η έννοια του δυναμικού μυστικοποιείται κάθε φορά που εφαρμόζεται στο επιμέρους που διαχωρίζεται από το σύστημα που το περικλείει, ή κάθε φορά που το σύστημα διαχωρίζεται από τις ρίζες του. Όταν συμβαίνει αυτό, το «δυναμικό» μπορεί να αναφέρεται μόνο στην πιθανότητα με την

έννοια της τύχης, γιατί μ' αυτό τον τρόπο απαλείφουμε κάθε αναγκαιότητα που πηγάζει από τον σχεσιακό και διαδικασιακό χαρακτήρα της πραγματικότητας, και επομένως δεν υπάρχει κανένας λόγος να αναμένουμε το ένα αποτέλεσμα και όχι το άλλο.

Η δυσκολία που αντιμετωπίζουν οι περισσότεροι άνθρωποι στο να δουν ενδείξεις για το σοσιαλισμό στο εσωτερικό του καπιταλισμού έγκειται στο ότι λειτουργούν με μια αντίληψη του παρόντος από την οποία έχει αποκλειστεί τελείως το μέλλον, τουλάχιστον κάθε έννοια του μέλλοντος που αναπτύσσεται οργανικά από το παρόν. Απουσιάζει κάθε έννοια του παρόντος ως μιας βαθμίδας από την οποία διέρχεται η ζωή και η υπόλοιπη πραγματικότητα όπως οι συνθήκες της ζωής, στην πορεία της από ένα σημείο σε κάποιο άλλο. Όταν κάποιος είναι τελείως χαμένος στο παρελθόν ή στο μέλλον, δεν έχουμε καμιά δυσκολία στο να αναγνωρίσουμε εδώ κάποια νοητική ασθένεια. Ωστόσο, και το παρόν, όταν το απομονώσουμε τελείως είτε από το παρελθόν είτε από το μέλλον (είτε και από τα δύο), μπορεί επίσης να λειτουργήσει ως φυλακή της σκέψης, αν και για την κατάσταση αυτή ο όρος «αλλοτρίωση» είναι καταλληλότερος από τον όρο «νεύρωση». Εδώ, οι άνθρωποι απλά εκλαμβάνουν το πώς εμφανίζεται ένα αντικείμενο ως αυτό που είναι στην πραγματικότητα, αυτό που είναι κατά βάθος, και ως το μόνο που θα μπορούσε να είναι. Αν εξαιρέσουμε τα γκάτζετς που συναντάμε στην επιστημονική φαντασία, αυτό που αποκαλούν «μέλλον» είναι γεμάτο με κοινωνικά αντικείμενα που έχουν υποστεί μόνο ελαφρές αλλαγές σε σχέση με το πώς εμφανίζονται και λειτουργούν στο παρόν.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο σκέψης δεν έγινε ποτέ αισθητή η ανάγκη να παρακολουθήσουμε τις σχέσεις ενός αντικειμένου με τα άλλα αντικείμενα ως μέρος ενός συστήματος –ακόμα και όταν γινόταν δεκτό ότι υφίσταται ένα τέτοιο σύστημα– γιατί υποτίθεται ότι μια τέτοια προσέγγιση δεν είχε τίποτα να μας προσφέρει. Αντίστοιχα, όταν λειτουργούμε με στενά, ανεξάρτητα μέρη που επιπλέον είναι στατικά, εύκολα μπορούμε να παραδεχτούμε ότι υπήρξε ένα παρελθόν και θα υπάρξει κάποιο μέλλον, ενώ ταυτόχρονα θα αγνοούμε και τα δύο κατά την προσπάθεια κατανόησης του οποιουδήποτε στοιχείου στο παρόν. Αν επομένως οι άνθρωποι αδυνατούν να αντιληφθούν τις ενδείξεις για το σοσιαλισμό που υπάρχουν γύρω τους, αυτό δεν οφείλεται κυρίως, ή ακόμα, σε μεγάλο βαθμό, στην ανικανότητά τους να κάνουν αφαίρεση των στοιχείων του καπιταλισμού και να προχωρήσουν σε μια φανταστική προβολή του πώς θα λειτουργούσαν αυτά σε κάποιο άλλο πλαίσιο. Οφείλεται μάλλον στο ότι οι σχετικές με αυτούς συνθήκες που βλέπουν δεν φαίνεται να ανήκουν σε κανένα απολύτως κοινωνικό σύστημα, και επομένως δεν υπάρχει κάποιο κοινωνικό σύστημα που θα μπορούσε να τις απομακρύνει και, εξίσου, κανένα σύστημα που θα μπορούσε να τις ενσωματώσει. Οι συστημικοί και ιστορικοί χαρακτήρες τόσο του καπιταλισμού όσο και του σοσιαλισμού που θα επέτρεπαν τέτοιες προβολές απλώς απουσιάζουν.

IV

Η διαλεκτική εισάγει αυτή την εικόνα με τη συστηματοποίηση και την ιστοριοποίηση όλων των συνθηκών του καπιταλισμού που επιχειρεί ο Μαρξ, έτσι ώστε να καθίστανται εσωτερικά σχετιζόμενα στοιχεία ενός οργανικού συνόλου, γεγονός που συνιστά την πλέον

ορατή βαθμίδα του πώς ακολούθησαν αυτή την εξέλιξη και της πιθανής μετεξέλιξής τους. Με την κίνηση αυτή, το παρόν παύει να αποτελεί μια φυλακή για τη σκέψη και, όπως το παρελθόν και το μέλλον, καθίσταται η σκηνή μιας παροδικής διαδικασίας, με αναγκαίες και ανακαλύψιμες σχέσεις με την υπόλοιπη διαδικασία. Με την ανάλυση του παρόντος που γίνεται αντιληπτό μ' αυτόν ακριβώς τον τρόπο, ο Μαρξ θεωρεί ότι είναι σε θέση να διακρίνει το γενικό περίγραμμα της σοσιαλιστικής και της κομμουνιστικής κοινωνίας που βρίσκεται ενώπιόν μας.

Η διαλεκτική μέθοδος με την οποία ο Μαρξ μελετά αυτό το μέλλον μέσα στο καπιταλιστικό παρόν απαρτίζεται από τέσσερα κύρια βήματα. 1) Αναζητεί τις σχέσεις μεταξύ των κύριων καπιταλιστικών χαρακτηριστικών της κοινωνίας μας. 2) Προσπαθεί να ανακαλύψει τις αναγκαίες προϋποθέσεις αυτών ακριβώς των σχέσεων –θεωρώντας τις τώρα ως αμοιβαία εξαρτημένες διαδικασίες– στο παρελθόν, προσεγγίζοντας τις ανακαλυπτόμενες προϋποθέσεις ως την απαρχή μιας εν εξελίξει κίνησης που οδηγεί στο παρόν. 3) Στη συνέχεια προβάλλει αυτές τις αλληλοσυσχετιζόμενες διαδικασίες, που αναδιατυπώνονται τώρα ως αντιφάσεις, από το παρελθόν στο μέλλον μέσω του παρόντος. Οι προβολές αυτές κινούνται από το άμεσο μέλλον, στην πιθανή επίλυση αυτών των αντιφάσεων σ' ένα ενδιάμεσο μέλλον, και στον τύπο της κοινωνίας που είναι πιθανό να ακολουθήσει στο πιο μακρινό μέλλον. 4) Στη συνέχεια ο ίδιος ο Μαρξ επιφυλάσσεται και χρησιμοποιεί τη σοσιαλιστική και την κομμουνιστική φάση του μέλλοντος στο οποίο έχει φτάσει ως προνομιούχο σημείο για την επανεξέταση του παρόντος που έχει επεκταθεί προς τα πίσω ώστε να περιλάβει το πραγματικό του παρελθόν, που τώρα προσεγγίζεται ως το άθροισμα των αναγκαίων προϋποθέσεων για ένα τέτοιο μέλλον.

Πριν από την επεξεργασία αυτών των βημάτων, θα πρέπει να γίνουν δύο προσδιορισμοί και μια διευκρίνιση. Πρώτον, θα πρέπει να γίνει σαφές ότι το να εξηγούμε πώς να μελετούμε το μέλλον δεν είναι το ίδιο πράγμα με το να κάνουμε στην πραγματικότητα μια τέτοια μελέτη. Στην πρώτη περίπτωση, που είναι αυτή που μας αφορά, οι λεπτομέρειες που προσκομίζονται στοχεύουν να αποτελέσουν παράδειγμα της προσέγγισης και δεν θα πρέπει να τις θεωρήσουμε ως αποτέλεσμα μιας ήδη περαιωμένης μελέτης, παρόλο που φρόντισα να χρησιμοποιώ μόνο ρεαλιστικά παραδείγματα. Ο δεύτερος προσδιορισμός σχετίζεται με την προειδοποίηση του Αριστοτέλη ότι η ανάλυση μιας μελέτης δεν πρέπει να προσδοκά περισσότερη ακρίβεια απ' όση επιτρέπει η φύση του αντικειμένου μας. Το δυναμικό για σοσιαλισμό που κρύβεται στον καπιταλισμό είναι αρκετά πραγματικό, όμως είναι συχνά ασαφές και πάντα ανακριβές, τόσο όσον αφορά τις ακριβείς μορφές που θα αναπτύξει όσο και σε σχέση με τη χρονικότητα και τη στιγμή της εμφάνισης των προσδοκώμενων αλλαγών. Με δυο λόγια, κατά την έρευνα του μέλλοντος μέσα στο παρόν, πρέπει να είμαστε προσεκτικοί να μην επιμένουμε σε κάποιο πρότυπο γνώσης που δεν είναι δυνατόν να ικανοποιηθεί.

Η διευκρίνιση σχετίζεται με το γεγονός ότι το μέλλον που ανακαλύπτει ο Μαρξ προβάλλοντας το αποτέλεσμα της αντίφασης δεν είναι καθόλου μονοκόμματο. Οι ποικίλες προβολές του Μαρξ επιβάλλουν να χωρίσουμε το μέλλον σε τέσσερις διαφορετικές φάσεις, την τελευταία των οποίων αποτελεί ο κομμουνισμός. Μέσω της ανάλυσης του καπιταλισμού ως συστήματος του παρόντος που αναδύεται από τις προϋποθέσεις του στο παρελθόν, ο Μαρξ προβάλλει επίσης το άμεσο μέλλον του (ή τις εξελίξεις που θα γνωρίσει τα

επόμενα χρόνια), το κοντινό μέλλον ή την επερχόμενη κρίση που καταλήγει σε μια σοσιαλιστική επανάσταση, ένα ενδιάμεσο μέλλον ή μια μεταβατική περίοδο μεταξύ καπιταλισμού και κομμουνισμού που ονομάζουμε «σοσιαλισμό», και, τέλος, το μακρινό μέλλον του κομμουνισμού. Το πώς χρησιμοποιεί ο Μαρξ τη διαλεκτική του μέθοδο για τη διερεύνηση αυτού που βρίσκεται μπροστά μας ποικίλλει κατά κάποιον τρόπο ανάλογα με τη φάση του μέλλοντος με την οποία ασχολείται. Αν και το ενδιαφέρον μας εδώ περιορίζεται σ' αυτό που αποκαλέσαμε «ενδιάμεσο» και «απώτερο» μέλλον, η επεξεργασία του «άμεσου» και ιδίως του «κοντινού» μέλλοντος από τον Μαρξ δεν θα έπρεπε να αγνοηθεί τελείως, δεδομένου ότι τα αποτελέσματα που προβάλλει γι' αυτά υπεισέρχονται στις προσδοκίες του για το σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό.

V

Έχοντας καθαρά στο νου μας αυτούς τους προσδιορισμούς και τη διευκρίνιση, μπορούμε να επιστρέψουμε στα τέσσερα βήματα με τα οποία ο Μαρξ προσπάθησε να κλέψει το μυστικό του μέλλοντος από την κρυψώνα του στο παρόν. Το πρώτο βήμα, όπως είπαμε, ήταν η χάραξη των κύριων γραμμών της οργανικής αλληλεπίδρασης που χαρακτηρίζει την καπιταλιστική κοινωνία –ιδίως όσον αφορά τη συσσώρευση κεφαλαίου και την ταξική πάλη– την παρούσα χρονική στιγμή. Προκειμένου να εστιάσουμε στο χαρακτηριστικά καπιταλιστικό στοιχείο της κατάστασής μας, ο Μαρξ θα πρέπει να κάνει αφαίρεση (να παραλείψει) εκείνων των ιδιοτήτων –των εξίσου πραγματικών, και για διάφορα είδη προβλημάτων, εξίσου σημαντικών– που ανήκουν στην κοινωνία μας ως τμήμα άλλων συστημάτων, όπως η ανθρώπινη κοινωνία (που εκτείνεται σ' όλη την ιστορία των ειδών), ή η ταξική κοινωνία (που εκτείνεται σ' όλη την περίοδο της ταξικής ιστορίας), ή η σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία (που εκτείνεται μόνο στη πιο πρόσφατη φάση του καπιταλισμού), ή η μοναδική υπάρχουσα κοινωνία αυτή τη στιγμή σ' αυτή τη θέση (που υπάρχει μόνο εδώ και στην παρούσα χρονική στιγμή).

Κάθε κοινωνία και κάθε στοιχείο στο εσωτερικό της απαρτίζεται από ιδιότητες που εντάσσονται σε αυτά τα τέσσερα επίπεδα γενικότητας. Θεωρούμενα συνολικά –όπως τα προσεγγίζουν οι περισσότεροι άνθρωποι– οι κοινωνίες και τα στοιχεία τους συνθέτουν ένα πολυσχιδές μωσαϊκό κομματιών με άσχημη συναρμογή που καθιστά πολύ δύσκολη την αντίληψη των συστημικών συνδέσεων που εντοπίζονται σε κάθε μεμονωμένο επίπεδο. Κατά την εκτέλεση του έργου της συστηματοποίησης του καπιταλισμού, ο Μαρξ, αρχίζοντας με την απόφαση να αποκλείσουμε όλα τα μη καπιταλιστικά επίπεδα γενικότητας από την προσοχή του, και να εστιάσει στον καπιταλιστικό χαρακτήρα των ανθρώπων, των δραστηριοτήτων και των προϊόντων, αποφεύγει να σκοντάψει στα εμπόδια που παρεμβάλλει στο δρόμο του η ανθρώπινη κοινωνία ή η ταξική ιστορία ή τα άλλα επίπεδα που αναφέρθηκαν⁴.

Η ευρέως διαδεδομένη θεώρηση του καπιταλισμού ως αθροίσματος όλων όσων συναντάμε στην κοινωνία μας και όχι ως της καπιταλιστικής της «φέτας» έχει επισύρει επανειλημμένες κριτικές, ιδίως από τους θεωρητικούς του μεταμοντερνισμού και των κοινωνικών κινημάτων σύμφωνα με τις οποίες ο Μαρξ αγνοεί το ρόλο της φυλής, του φύλου, του

έθνους και της θρησκείας. Όλα αυτά τα αγνοεί, τουλάχιστον στα συστηματικά του γραπτά, γιατί προηγούνται του καπιταλισμού και κατά συνέπεια δεν μπορούν να αποτελούν μέρος των διακριτικών του γνωρισμάτων. Παρόλο που όλες αυτές οι συνθήκες ενδύονται καπιταλιστικές μορφές με τις οποίες βαδίζουν παράλληλα ως μέρος της ταξικής κοινωνίας ή της ζωής των ειδών, τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά τους εμπίπτουν στο τελευταίο επίπεδο γενικότητας και σε αυτό ακριβώς (όπως και σε μας, στο βαθμό που υπαγόμαστε σε αυτό το επίπεδο) εστιάζονται οι μεγαλύτερες επιπτώσεις τους. Ωστόσο, η αποκάλυψη των νόμων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, που ήταν ο κύριος στόχος του μαρξικού ερευνητικού εγχειρήματος, απαιτούσε απλώς μια πιο συγκεντρωμένη εστίαση.

Έχοντας εστιάσει στις χαρακτηριστικές ιδιότητες του καπιταλισμού, ο Μαρξ συνεχίζει με την εξέταση των σημαντικότερων αλληλεπιδράσεων στο παρόν, από διάφορες πλεονεκτικές θέσεις, αν και οι οικονομικές διεργασίες, ιδίως αυτές της παραγωγής προμοδοτούνται ως πλεονεκτικά σημεία αλλά και ως υλικό προς μελέτη. Προκειμένου να αποφευχθεί η υπερβολική έμφαση και ο εκχυδαϊσμός που χαρακτηρίζει τις περισσότερες μονόπλευρες μελέτες, η σχέση μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου εξετάζεται διαδοχικά από κάθε πλευρά, και το ίδιο γίνεται με όλες τις σημαντικές σχέσεις που εξετάζει ο Μαρξ. Εξίσου σημαντικό είναι το γεγονός ότι θεωρείται ότι υπάρχουν εσωτερικές σχέσεις μεταξύ όλων των αντικειμενικών και υποκειμενικών παραγόντων, έτσι ώστε οι συνθήκες δεν εμφανίζονται στη μελέτη του Μαρξ χωρίς τον ομφάλιο λώρο που τις συνδέει με τους ανθρώπους που τις επηρεάζουν και επηρεάζονται απ' αυτές, και το ίδιο ισχύει για τους ανθρώπους – που προσεγγίζονται πάντα στη συγκυρία, τα ουσιαστικά στοιχεία της οποίας θεωρούνται μέρος του ποιοι και τι είναι. Το κεφάλαιο, λέει ο Μαρξ, «είναι ταυτόχρονα ο καπιταλιστής» (Marx, 1973, 412).

Μετά την ανασυγκρότηση του καπιταλιστικού παρόντος με αυτό τον τρόπο, το δεύτερο βήμα που επιχειρεί ο Μαρξ σε αυτή την αναζήτηση του μέλλοντος είναι η εξέταση των προϋποθέσεων αυτού του παρόντος στο παρελθόν. Αν η διαλεκτική μελέτη του παρόντος επεξεργάζεται το αντικείμενό της ως τόσο πολλές σχέσεις, η διαλεκτική μελέτη του παρελθόντος απαιτεί να θεωρήσουμε αυτές τις σχέσεις ως διαδικασίες. Η ιστορία τελικά σημαίνει τη σταθερή, ίσως ταραγμένη εξέλιξη αμοιβαία εξαρτημένων διαδικασιών. Βεβαίως, το παρελθόν πραγματοποιείται πριν από το παρόν και όταν κανείς διηγείται την ιστορία συνήθως ξεκινάμε από την αρχή της και συνεχίζουμε με όσα έπονται. Ωστόσο η ορθή σειρά της έρευνας είναι να προηγηθεί το παρόν, και αυτό ακριβώς αποκαλύπτει ο Μαρξ κατά την ανασυγκρότηση του παρόντος που τον καθοδηγεί στη διερεύνηση του παρελθόντος, καθώς τον βοηθά να αποφασίσει τι να αναζητήσει, όπως και πόσο πίσω να οδηγηθεί σ' αυτή την αναζήτηση. Το ερώτημα που τίθεται είναι: τι όφειλε να συμβεί στο παρελθόν έτσι ώστε το παρόν να είναι αυτό που είναι; Αυτό δεν σημαίνει ότι αυτό που συνέβη ήταν προσχεδιασμένο (παρόλο ότι ίσως υπήρξαν σοβαροί λόγοι για κάτι τέτοιο). Σημαίνει μόνο ότι πράγματι συνέβη και ότι παρήγαγε αυτά τα αποτελέσματα. Ακολουθώντας αυτήν ακριβώς την προσέγγιση οδηγήθηκε ο Μαρξ στην ύστερη φεουδαρχία ως την περίοδο όπου τέθηκαν οι περισσότερες σημαντικές προϋποθέσεις για τον καπιταλισμό⁵.

VI

Μετά την ανασυγκρότηση της οργανικής αλληλεπίδρασης του καπιταλιστικού παρόντος και τον προσδιορισμό των απαρχών του στο παρελθόν, ο Μαρξ είναι έτοιμος να προβάλει τις κύριες τάσεις που εντοπίζει εκεί στη μια ή την άλλη φάση του μέλλοντος. Ως μέρος αυτού του τρίτου βήματος της μεθόδου του, ο Μαρξ προβαίνει σε μια εκ νέου αφαίρεση (αναδιοργανώνει, αναστοχάζεται) αυτές τις τάσεις ως «αντιφάσεις», γεγονός που υπογραμμίζει την αλληλεπίδρασή τους ως διαδικασιών που αμοιβαία υποστηρίζονται και ταυτόχρονα αμοιβαία υπονομεύονται. Στο χρόνο, οι δράσεις που σταθερά κυριαρχούν είναι αυτές της υπονόμησης. Η θεμελιώδης παραδοχή που διατρέχει εδώ την πρακτική του Μαρξ είναι ότι η πραγματικότητα αποτελεί ένα εσωτερικά σχετιζόμενο όλο με χρονικές αλλά και χωρικές διαστάσεις. Πράγματα διακριτά και ανεξάρτητα (αν όντως τα αντιλαμβανόμαστε έτσι) δεν μπορούν να βρίσκονται σε αντίφαση, εφόσον η αντίφαση συνεπάγεται ότι μια σημαντική μεταβολή κάποιου μέρους θα παραγάγει άλλες μεταβολές συγκρίσιμων μεγέθους σε όλη την έκταση του συστήματος. Όπως ακριβώς τα στατικά πράγματα (και πάλι, αν αυτό εξαρτάται από το πώς τα αντιλαμβάνεται κανείς) δεν μπορούν να βρίσκονται σε αντίφαση, εφόσον αντίφαση σημαίνει ότι επίκειται μια σύγκρουση. Η χρήση της «αντίφασης» στην τυπική λογική, και η αναφορά σε κάποιες σχέσεις στο πλαίσιο των κατηγοριών της καπιταλιστικής πολιτικής οικονομίας (αρμοδιότητα της συστηματικής διαλεκτικής), δεν αποτελεί πραγματική εξαίρεση, αλλά αποδεικνύει τη θέληση του Μαρξ –εμφανής σε όλα τα γραπτά του– να χρησιμοποιήσει μια έννοια που μεταφέρει μόνο ένα μέρος αυτών που σημαίνει γι' αυτόν⁶. Τέλος, οι αντιφάσεις του Μαρξ, στη βάση αυτών που επιτεύχθηκαν κατά την εξέταση του παρόντος και του παρελθόντος, περιλαμβάνουν τόσο αντικειμενικές όσο και υποκειμενικές όψεις, όπως επίσης και έναν υψηλό βαθμό οικονομικού περιεχομένου.

Οι αντιφάσεις του Μαρξ οργανώνουν την παρούσα κατάσταση πραγμάτων του καπιταλισμού, περιλαμβανομένων των ανθρώπων που εμπλέκονται σε αυτήν, μ' έναν τρόπο που αναδεικνύει το πώς αναπτύχθηκε αυτή η δέσμη σχέσεων, οι πιέσεις που υπονόμισαν την υπάρχουσα ισορροπία τους, και τις πιθανές εν όψει αλλαγές. Με τις αντιφάσεις, το παρόν καταλήγει να περικλείει τόσο το πραγματικό του παρελθόν όσο και το πιθανό του μέλλον, κατά τέτοιον τρόπο που επιτρέπει σε κάθε ιστορική φάση να ρίχνει ένα χρήσιμο φως στις άλλες φάσεις. Στα πρώτα βήματα της σταδιοδρομίας του, ο Μαρξ συνέκρινε τα προβλήματα της κοινωνίας με εκείνα της άλγεβρας, όπου η λύση προκύπτει από τη στιγμή που ένα πρόβλημα αποκτήσει τη σωστή του διατύπωση (Marx, 1967, 106). Η λύση στα προβλήματα του καπιταλισμού, πίστευε ο Μαρξ, θα καθίστατο επίσης ευκρινής από τη στιγμή που αυτά θα αναδιατυπώνονταν με όρους αντιφάσεων. Ο Μαρξ είναι σε θέση να συλλάβει ένα περίγραμμα του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού κυρίως με την προβολή αυτών των αντιφάσεων προς το μέλλον, μέχρι του σημείου της επίλυσής τους, και στο πέραν αυτού, όπου ο χαρακτήρας της επίλυσης δίνει μορφή στα στοιχεία αυτού που ακολουθεί. Η επίλυση μιας αντίφασης μπορεί να είναι μερική και προσωρινή, ή πλήρης και μόνιμη. Στην πρώτη περίπτωση, όπως δείχνει το παράδειγμα της τυπικής καπιταλιστικής κρίσης, τα εμπλεκόμενα στοιχεία απλά αναδιατάσσονται κατά τέτοιον τρόπο ώστε να αναβάλλεται η έλευση της

δεύτερης περίπτωσης. Εδώ θα ασχοληθούμε με το είδος της λύσης που μετασχηματίζει όλα τα στοιχεία των πρωτευουσών αντιφάσεων του καπιταλισμού ολοκληρωτικά και μόνιμα.

Ο Μαρξ βλέπει τον καπιταλισμό πλήρη τεμνόμενων και αλληλοεπικαλυπτόμενων αντιφάσεων (Marx, 1963, 218). Μεταξύ των σημαντικότερων είναι η αντίφαση μεταξύ αξίας χρήσης και ανταλλακτικής αξίας, μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας στην παραγωγική διαδικασία (και μεταξύ καπιταλιστών και εργατών στην ταξική πάλη), μεταξύ καπιταλιστικών παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων, μεταξύ ανταγωνισμού και συνεργασίας, μεταξύ επιστήμης και ιδεολογίας, μεταξύ πολιτικής δημοκρατίας και οικονομικής δουλείας, και –ίσως το αποφασιστικότερο– μεταξύ κοινωνικής παραγωγής και ατομικής ιδιοποίησης (ή αυτό που μερικοί αποκάλεσαν «λογική της παραγωγής εναντίον της λογικής της εκμετάλλευσης»). Σε όλες αυτές τις αντιφάσεις μπορούμε να συναντήσουμε αυτό που προηγουμένως αποκαλέσαμε «ενδείξεις για το σοσιαλισμό» στο εσωτερικό του καπιταλισμού, αναδιοργανωμένες ως μια πληθώρα αλληλοεξαρτώμενων τάσεων που εξελίσσονται με το χρόνο. Οι τρέχουσες μορφές τους, θεωρούμενες ως τμήματα των πρωτευουσών αντιφάσεων του καπιταλισμού μπορούν να παριστούν μόνο μια παροδική στιγμή κατά την εκδίπλωση ενός ευρύτερου δυναμικού.

Η όποια αναγκαιότητα (που θα έπρεπε μάλλον να την εννοούμε ως πιθανότητα) που βρίσκουμε στην προβολή μιας σοσιαλιστικής επανάστασης από τον Μαρξ, την οποία τοποθετήσαμε στο κοντινό μέλλον, είναι το αποτέλεσμα της τεκμηριωμένης θέσης του ότι οι συνθήκες που στηρίζουν τον καπιταλισμό αναπαράγονται με ολοένα και μεγαλύτερη δυσκολία, ενώ οι συνθήκες που καθιστούν εφικτό το σοσιαλισμό έχουν αναπτυχθεί με έντονους ρυθμούς. Όλα αυτά περιλαμβάνονται στις κύριες αντιφάσεις του καπιταλισμού. Σύμφωνα με την ανάλυση του Μαρξ, οι αντιφάσεις αυτές παρουσιάζουν έναν καπιταλισμό που γίνεται όλο και περισσότερο καταστρεπτικός, αναποτελεσματικός, ανορθολογικός, και τελικά ανέφικτος, ενώ ταυτόχρονα ο σοσιαλισμός παρουσιάζεται όλο και περισσότερο πρακτικός, ορθολογικός, αντιληπτός, αναγκαίος, ακόμα και προφανής – παρ' όλες τις αλλοτριωμένες συνθήκες ζωής και την τεράστια βιομηχανία συνειδήσεων που εργάζεται για να στρεβλώσει αυτά τα γεγονότα. Κατά συνέπεια, για τον Μαρξ, το κατά πόσο η οργάνωση, η συνείδηση και η τακτική της ανερχόμενης τάξης θα επιφέρουν τον προσδοκώμενο μετασχηματισμό είναι μόνο ζήτημα χρόνου και ευκαιρίας.

VII

Η θέαση του Μαρξ σε αυτό που συμβαίνει μετά την επανάσταση προκύπτει κυρίως από την προβολή των μορφών που είναι πιθανό να προσλάβει η επίλυση των πρωτευουσών αντιφάσεων του καπιταλισμού στα χέρια μιας νέας κυρίαρχης τάξης, των εργατών, που έχουν ήδη γνωρίσει μια σημαντική αλλαγή μέσω της συμμετοχής τους σε μια επιτυχή επανάσταση, και οι οποίοι χρησιμοποιούν τώρα τα ταξικά τους συμφέροντα ως οδηγό για τη λήψη όλων των σημαντικών αποφάσεων. Τα σημαντικότερα από τα συμφέροντα αυτά είναι η κατάργηση της εκμετάλλευσής τους ως τάξης, σε συνδυασμό με όλες τις συνθήκες που την υποστηρίζουν. Το πόσο γρήγορα θα μπορούσε να επιτευχθεί αυτός ο στόχος είναι βέβαια ένα

άλλο ζήτημα. Το ερώτημα πλέον δεν είναι «γιατί θα έπρεπε να κάνουν αυτό οι εργάτες», αλλά «γιατί, από τη στιγμή που βρίσκονται στην εξουσία, θα έπρεπε να κάνουν κάτι άλλο;»

Προκειμένου να επωμιστεί το ταξικό συμφέρον το βάρος που του αναθέτει αυτή η περιγραφή των μελλοντικών προοπτικών, θα πρέπει να τοποθετήσουμε τις σχέσεις μεταξύ των διαφόρων τάξεων, περιλαμβανομένων των συμφερόντων τους και των συνθηκών της ζωής και της εργασίας τους που χαρακτηρίζαν προγενέστερες περιόδους, στο εσωτερικό των κύριων αντιφάσεων που συνδέουν το παρόν με το παρελθόν και το μέλλον. Μόνο με την κατανόηση του πώς τα συμφέροντα της καπιταλιστικής τάξης προσδιορίζουν τις μορφές και τις λειτουργίες αυτού που αποκάλεσα «ενδείξεις για το σοσιαλισμό» μέσα στον καπιταλισμό (βήμα ένα), και του πώς εξελίχθηκαν όλα αυτά στην πορεία του χρόνου, ως απόκριση στα ίδια αυτά συμφέροντα (βήμα δύο), μπορούμε να αρχίσουμε να αντιλαμβανόμαστε πόσο γρήγορα θα μπορούσαν να αλλάξουν αυτές οι μορφές και λειτουργίες αποκρινόμενες στα αιτήματα μιας νέας κυρίαρχης τάξης με διαφορετικά συμφέροντα (βήμα τρία). Αν η αντίληψη της εξουσίας από μέρους των εργατών σε συνδυασμό με τις κληροδοτημένες από τον καπιταλισμό υλικές συνθήκες μας προσφέρουν την πιθανότητα του σοσιαλισμού, η αναγκαιότητά του στο μεγαλύτερο μέρος της προέρχεται από τα ταξικά συμφέροντα των εργατών σε συνδυασμό με την απομάκρυνση όλων όσα συσκοτίζουν την προηγούμενη αναγνώριση αυτών των συμφερόντων.

Αν ο σοσιαλισμός που οραματίζεται ο Μαρξ (το ενδιάμεσο μέλλον) προκύπτει κυρίως από τις αντιφάσεις του καπιταλισμού, το κομμουνιστικό του όραμα (ή το απώτερο μέλλον) συνάγεται όχι μόνο από αυτές τις αντιφάσεις (δηλαδή από την προβολή της επίλυσης αυτών των αντιφάσεων πέραν από την επίτευξη του σοσιαλισμού), αλλά και από τις αντιφάσεις που εντοπίζει ο Μαρξ στην ταξική ιστορία, ακόμα και στο σοσιαλισμό, στο βαθμό που αυτός αποτελεί έναν διακριτό ταξικό σχηματισμό. Όταν ο σοσιαλισμός θα έχει αναπτυχθεί σ' έναν ορισμένο βαθμό, οι αντιφάσεις που υπήρχαν ήδη από τις απαρχές των τάξεων (που σχετίζονται με τη γενική μορφή του καταμερισμού της εργασίας, την ατομική ιδιοκτησία, το κράτος, κτλ.) θα επιλυθούν. Ταυτόχρονα, και μέσω των ίδιων διαδικασιών, οι αντιφάσεις που χαρακτηρίζουν το σοσιαλισμό ως ταξική κοινωνία (που σχετίζονται με τις δικές του μορφές καταμερισμού εργασίας, την ατομική ιδιοκτησία, το κράτος, κτλ.) επιλύονται επίσης. Το ποιοτικό άλμα από το σοσιαλισμό στον κομμουνισμό σημαδεύεται από την επίλυση αυτών ακριβώς των αντιφάσεων, η οποία καθιστά τόσο δύσκολη την κατανόηση και την αξιολόγησή του από τους περισσότερους ανθρώπους.

Για να συνοψίσουμε: ο Μαρξ αρχίζει να μελετά το μέλλον χαράσσοντας τις κύριες οργανικές διασυνδέσεις του καπιταλιστικού παρόντος. Στη συνέχεια αναζητά τις προϋποθέσεις τους στο παρελθόν, και ολοκληρώνει με την προβολή των κύριων τάσεων που ανακαλύπτει σε παρόν και παρελθόν, και που θεωρούνται τώρα αφηρημένα ως αντιφάσεις, στην επίλυσή τους και πέραν αυτής, στη φάση εκείνη του μέλλοντος που τον απασχολεί. Η σειρά των κινήσεων είναι: παρόν, παρελθόν, μέλλον (αντίθετα με τα περισσότερα μελλοντολογικά εγχειρήματα που κινούνται από το παρόν κατευθείαν στο μέλλον ή, κάποια άλλα, όπως πολλά ουτοπικά διαβήματα, που πηγαίνουν κατευθείαν στο μέλλον, παρακάμπτοντας τελείως το παρόν).

VIII

Παρ' όλα αυτά, η μέθοδος του Μαρξ για τη μελέτη του μέλλοντος δεν είναι πλήρης. Σ' ένα τέταρτο και τελικό βήμα, ο Μαρξ επιφυλάσσεται και χρησιμοποιεί τη σοσιαλιστική και την κομμουνιστική φάση του μέλλοντος στις οποίες είχε φτάσει ως πλεονεκτικά σημεία για την επανεξέταση του παρόντος, που τώρα αντιμετωπίζονται (σε συνδυασμό με το παρελθόν του) ως οι αναγκαίες προϋποθέσεις για ένα τέτοιο μέλλον. Το τελευταίο αυτό, αν και έχει γίνει ελάχιστα κατανοητό, αποτελεί το εκ των ων ουκ άνευ μέσο με το οποίο ο Μαρξ προσφέρει τις «τελευταίες πινελιές» στην ανάλυση του καπιταλισμού. Αποτελεί επίσης μέρος της μεθόδου του για τη μελέτη του μέλλοντος εφόσον η διαδικασία που περιγράψαμε είναι μια διαδικασία εν εξελίξει. Χτίζοντας πάνω σε αυτό που μαθαίνει με την πραγματοποίηση μιας σειράς βημάτων, ο Μαρξ αρχίζει το χορό –το χορό της διαλεκτικής– κάθε φορά από την αρχή. Γιατί το έργο της ανασυγκρότησης του παρόντος, της εύρεσης των προϋποθέσεων του στο παρελθόν, της πιθανής προβολής του στο μέλλον, και της αναζήτησης των προϋποθέσεων αυτού του μέλλοντος στο παρόν, που γίνεται πλέον αντιληπτό ως επέκταση του παρόντος, δεν ολοκληρώνεται ποτέ πραγματικά.

Σύμφωνα με τον Μαρξ, «η ανατομία της ανθρωπίνης ύπαρξης είναι το κλειδί για την ανατομία του πιθήκου» (Marx, 1904, 300). Το ίδιο ισχύει και για τις σχέσεις μεταξύ των ύστερων και των πρώιμων φάσεων της κοινωνίας, και με τον ίδιο τρόπο που το παρόν μας προσφέρει το κλειδί για την κατανόηση του παρελθόντος, το μέλλον (δηλαδή το πιθανό μέλλον, στο βαθμό που είμαστε σε θέση να το προσδιορίσουμε) προσφέρει το κλειδί για την κατανόηση του παρόντος. Για παράδειγμα, ο τρόπος που ο Μαρξ αντιλαμβάνεται τον κομμουνισμό, όσο ατελής και αν είναι, τον βοηθά να δει τον καπιταλισμό ως την πύλη για την ανθρώπινη ιστορία και όχι για το τέλος της, και καθιστά ευκολότερη τη διάκριση των ειδικά καπιταλιστικών χαρακτηριστικών της σύγχρονης κοινωνίας (αυτών που χρησιμεύουν ως προϋποθέσεις του σοσιαλισμού) από εκείνα τα χαρακτηριστικά που κατέχει ως βαθμίδα των ταξικών και ανθρώπινων κοινωνιών. Ο κομμουνισμός προσφέρει επίσης στον Μαρξ ένα πρότυπο το οποίο αποδεικνύεται ότι το επιθυμεί το μεγαλύτερο μέρος της υπάρχουσας κοινωνίας, όπως επίσης και κριτήρια για τον προσδιορισμό των προτεραιοτήτων έρευνας και πολιτικής, κάνοντας τη διάκριση μεταξύ του είδους των αλλαγών που μπορεί να απορροφήσει ο καπιταλισμός και αυτών που είναι σε θέση να κινητοποιήσουν μεταβατικές δυνάμεις. Ο διαφανής ταξικός χαρακτήρας της σοσιαλιστικής κοινωνίας, που συνοψίζεται στον όρο της δικτατορίας του προλεταριάτου, καθιστά επίσης ευκολότερη τη σύλληψη του πιο απόκρυφου χαρακτήρα του καπιταλισμού. Δεν θα πρέπει επομένως να μας εκπλήσσει το ότι η επιμονή στο ότι το καπιταλιστικό κράτος, ανεξάρτητα από τις δημοκρατικές του προθέσεις, αποτελεί δικτατορία της καπιταλιστικής τάξης, είναι ο αποτελεσματικότερος τρόπος θωράκισης των ανθρώπων απέναντι στους κινδύνους της ρεφορμιστικής πολιτικής (εξ ου και η θεωρητική οπισθοδρόμηση που προέκυψε όταν το γαλλικό και άλλα κομμουνιστικά κόμματα απάλειψαν κάθε αναφορά στη δικτατορία του προλεταριάτου από το πρόγραμμά τους).

Ωστόσο, πάνω και πέρα απ' όλα αυτά, η επανεξέταση του παρόντος από το πλεονεκτικό σημείο του πιθανού του μέλλοντος συγκεκριμενοποιεί και επομένως καθιστά σαφέστερο το δυναμικό που υφίσταται απ' άκρου σ' άκρο του παρόντος για ένα τέτοιο ακριβώς μέλλον.

Στην υποτιθέμενη παρατήρηση του Γουίλιαμ Φώκνερ, «το παρελθόν δεν πέθανε, ούτε καν βρίσκεται πίσω μας», ο Μαρξ θα μπορούσε να προσθέσει, «και το μέλλον δεν είναι αγέννητο, ούτε καν βρίσκεται μπροστά μας». Η μορφή με την οποία το μέλλον υπάρχει μέσα στο παρόν είναι το δυναμικό, αλλά μέχρι τώρα ήταν μια μορφή χωρίς ιδιαίτερο περιεχόμενο, ακριβώς επειδή ήταν ανοικτό σε κάθε περιεχόμενο που θα μπορούσαμε να φανταστούμε. Τώρα, όπου και αν κοιτάξει κανείς, βλέπει όχι μόνο αυτό που είναι, αλλά αυτό που θα μπορούσε να είναι, αυτό που θα μπορούσε πραγματικά να είναι, όχι απλά γιατί το επιθυμούμε, αλλά γιατί η ανάλυση που προαναφέραμε απέδειξε ότι είναι έτσι. Η θεώρηση των «γεγονότων» του καπιταλισμού ως «ενδείξεων» για το σοσιαλισμό καταλήγει σε πάμπολλα επιχειρήματα υπέρ του σοσιαλισμού. Ταυτόχρονα, η πληροφόρηση των εργατών και η ευαισθητοποίησή τους σχετικά με τις εξαιρετικές δυνατότητες που κρύβει η καθημερινά καταπιεσμένη ύπαρξή τους αυξάνουν σε μεγάλο βαθμό τις δυνάμεις τους να παλέψουν πολιτικά, καθώς τους δείχνει τι, πώς και με ποιον να δράσουν, όπως επίσης αυξάνει την αυτοπεποίθησή τους ότι μπορούν να επιτύχουν. Με δυο λόγια, εμπλουτίζοντας τον καπιταλισμό με την προσθήκη του κομμουνισμού, η διαλεκτική ανάλυση του Μαρξ «απελευθερώνει» το δυναμικό που θα παίξει τον ουσιαστικό ρόλο του συμβάλλοντας στην απελευθέρωσή μας.

Θεωρούμενο συνολικά, το μέλλον αποδεικνύεται ότι είναι τόσο σημαντικό για την κατανόηση του παρόντος και του παρελθόντος όσο είναι αυτά για την κατανόηση του μέλλοντος. Και πάντα, η επιστροφή από το μέλλον στο παρόν υποκινεί μια άλλη σειρά βημάτων από το παρόν προς το παρελθόν και το μέλλον, χρησιμοποιώντας τις ήδη αποκτημένες γνώσεις για τη διεύρυνση και εμφάθυση της ανάλυσης σε κάθε φάση.

IX

Κλείνοντας το παρόν άρθρο, θα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι οι προβολές του μέλλοντος που προέκυψαν με τη χρήση της μεθόδου που σκιαγραφήσαμε εδώ είναι απλά πολύ πιθανές, και ότι, ακόμα και έτσι, ο ρυθμός και οι ακριβείς μορφές μέσω των οποίων πραγματοποιούνται τέτοιες αλλαγές οφείλουν υπερβολικά στην ιδιαιτερότητα ενός συγκεκριμένου τόπου, στο καπρίτσιο της πάλης των τάξεων, και ακόμα, δεν θα είναι ποτέ πλήρως γνωστά εκ των προτέρων. Ο ίδιος ο Μαρξ, όπως γνωρίζουμε, αναγνώρισε ότι ένας πιθανός διάδοχος του καπιταλισμού είναι η «βαρβαρότητα», παρότι κάτι τέτοιο δεν είχε πολλές πιθανότητες, και αφιέρωσε σε αυτό το ενδεχόμενο πολύ λιγότερη προσοχή απ' όση θα έπρεπε να αφιερώσουμε εμείς, μετά τις τόσες αιματοχυσίες του αιώνα μας.

Για να αποφευχθούν άλλες πιθανές παρεξηγήσεις αυτού που προσπάθησα να κάνω σε αυτό το άρθρο, θα ήθελα να προσθέσω ότι η περιγραφή που κάνω της μεθόδου του Μαρξ δεν είναι ούτε πλήρης ούτε τελική, αλλά μάλλον –σε αντιστοιχία με τη μαρξική προσέγγιση της παρουσίας– μια πρώτη διερεύνηση του αντικειμένου του. Πέραν αυτού, δεν πιστεύω ότι η χρήση της αντίφασης από τον Μαρξ προκειμένου να προβάλει το υπάρχον δυναμικό αποτελεί το μοναδικό μέσο που χρησιμοποιεί για την αποκάλυψη του σοσιαλιστικού/κομμουνιστικού μέλλοντος μέσα στο καπιταλιστικό παρόν: απλά είναι το κύριο μέσο. Ακόμα, η προσέγγιση αυτή για τη μελέτη του μέλλοντος δεν πρέπει να συγχέεται με τις στρατηγικές

για την παρουσίαση των ευρημάτων του, και επομένως, με αυτό που πραγματικά δημοσίευσε, και που περιλάμβανε πάντα μια ορισμένη αναδιάταξη που λάμβανε υπόψη της το χαρακτήρα του αναγνωστικού κοινού. Ούτε ισχυρίζομαι ότι αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο ο Μαρξ έγινε κομμουνιστής. Πρόκειται για μια πολύπλοκη ιστορία, μέρος μόνο της οποίας αποτελεί η διαλεκτική του Χέγκελ και η μοναδική ιδιοποίησή της από τον Μαρξ.

Ωστόσο, από τη στιγμή που ο Μαρξ συγκρότησε τα βασικά στοιχεία αυτού που έμελλε να αποκληθεί «μαρξισμός», η προβολή των κύριων αντιφάσεων του καπιταλισμού στο μέλλον κατέστη η προσφιλή του προσέγγιση για τη μελέτη του μέλλοντος, προσφέροντας σε αυτό το μέλλον το βαθμό καθαρότητας και αναγκαιότητας που του χρειαζόταν για να το χρησιμοποιήσει στην επεξεργασία της ανάλυσης του παρόντος (όταν έκανε τις δικές του μελέτες για την «κλοπή του πάρκου από τη χήνα»). Είναι, ακόμα, ο καλύτερος τρόπος προκειμένου να μάθουμε σήμερα σχετικά με ένα σοσιαλιστικό μέλλον που είναι κάτι περισσότερο από ευσεβής πόθος. Μόνο τότε, επίσης, μπορεί το όραμα του σοσιαλισμού, που τόσο κακοποιήθηκε από τα πρόσφατα γεγονότα, να εκπληρώσει το δυναμικό του, ως ένα από τα αποτελεσματικότερα όπλα στην πάλη των τάξεων. Ο εξοπλισμός των εργατών και των άλλων καταπιεσμένων λαών με αυτό το όπλο, η εκπαίδευσή τους στη χρήση του –στην υλοποίησή του, στην υλοποίησή του παρ' όλες τις πιέσεις της εποχής– είναι σε μεγάλο βαθμό ο λόγος για τον οποίο χρειαζόμαστε τη διαλεκτική, και, με τον καπιταλισμό να παραπαίει στο χείλος του γκρεμού, χρειαζόμαστε τη διαλεκτική τώρα, περισσότερο από ποτέ.

Σημειώσεις

1. Για μια πληρέστερη συζήτηση της φιλοσοφίας του Μαρξ για τις εσωτερικές σχέσεις, βλ. το βιβλίο μου *Alienation: Marx's Conception of Man in Capitalist Society*, κεφ. 3.
2. Για μια πληρέστερη περιγραφή των διαφόρων βαθμίδων της διαλεκτικής μεθόδου του Μαρξ, βλ. το βιβλίο μου *Social and Sexual Revolution*, κεφ. 4.
3. Για μια απόπειρα ανακατασκευής του σοσιαλιστικού και του κομμουνιστικού οράματος του Μαρξ από τα διάσπαρτα σχόλια γι' αυτό το ζήτημα, βλ. το βιβλίο μου *Social and Sexual Revolution*, κεφ. 3.
4. Για μια πληρέστερη περιγραφή της πρακτικής του Μαρξ να προχωρεί σε αφαίρεση επιπέδων γενικότητας ως μέρος της διαλεκτικής του μεθόδου, βλ. το βιβλίο μου *Dialectical Investigations*, κεφ. 2.
5. Για μια πληρέστερη συζήτηση του τρόπου με τον οποίο ο Μαρξ προσέγγιζε τη μελέτη του παρόντος μέσω των προϋποθέσεων του στο παρελθόν, βλ. το βιβλίο μου *Dialectical Investigations*, κεφ. 8.
6. Για μια ερμηνεία της ελαστικότητας που συναντάμε στο νόημα των κρίσιμων εννοιών του Μαρξ, βλ. το βιβλίο μου *Alienation: Marx's Conception of Man in Capitalist Society*, κεφ. 2 και 3.

Βιβλιογραφία

- Bernstein, Eduard. 1961. *Evolutionary Socialism*. New York: Schocken.
- James, C.L.R. 1992. *The C.L.R. James Reader*, επιμ. Anna Grimshaw. Oxford: Basil Blackwell.
- Luxemburg, Rosa. 1966. *Reform or Revolution*. Colombo, Ceylon: Young Socialist Publications.
- Marcuse, Herbert. 1964. *Reason and Revolution*. Boston: Beacon.

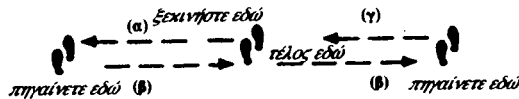
- Marx, Karl. 1904. *A Contribution to the Critique of Political Economy*. Chicago: Charles Kerr.
- 1963. *Theories of Surplus value*, μέρος Α. Moscow: Progress Publishers.
- 1967. *Writings of the Young Marx on Philosophy and Society*. Garden City, New York: Anchor.
- 1973. *Grundrisse*. London: Penguin.
- Ollman, Bertell. 1976. *Alienation: Marx's Conception of Man in Capitalist Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 1978. *Social and Sexual Revolution: Essays on Marx and Reich*. Boston: South End Press.
- 1993. *Dialectical Investigations*. New York: Routledge.
- Rubel, Maximilien. 1987. «Non-Market Socialism in the 20th Century». Στο Μ. Rubel και J. Crump (επιμ.), *Non-Market Socialism in the 19th and 20th Centuries*, London: Macmillan.
- Wright, Erik Olin. 1995. «Class Analysis and Historical Materialism». Μαγνητοφωνημένες αγορεύσεις στο New York Marxist School, 23 Φεβρουαρίου.

Παράρτημα: Ο χορός της Διαλεκτικής

ΒΗΜΑ 1ο: ΑΝΑΛΥΣΤΕ

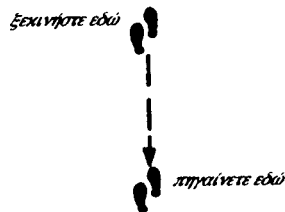
- α) Ένα βήμα προς τα αριστερά
β) Στη συνέχεια δύο βήματα προς τα δεξιά
γ) Και ένα προς τα αριστερά

Ψάξτε για συσχετίσεις
στο καπιταλιστικό παρόν!

ΒΗΜΑ 2ο: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Ένα βήμα προς τα πίσω

Ψάξτε για τις προϋποθέσεις
των πιο σημαντικών από αυτές
τις συσχετίσεις στο παρελθόν!

ΒΗΜΑ 3ο: ΟΡΑΜΑΤΙΣΤΕΙΤΕ

Δύο βήματα εμπρός

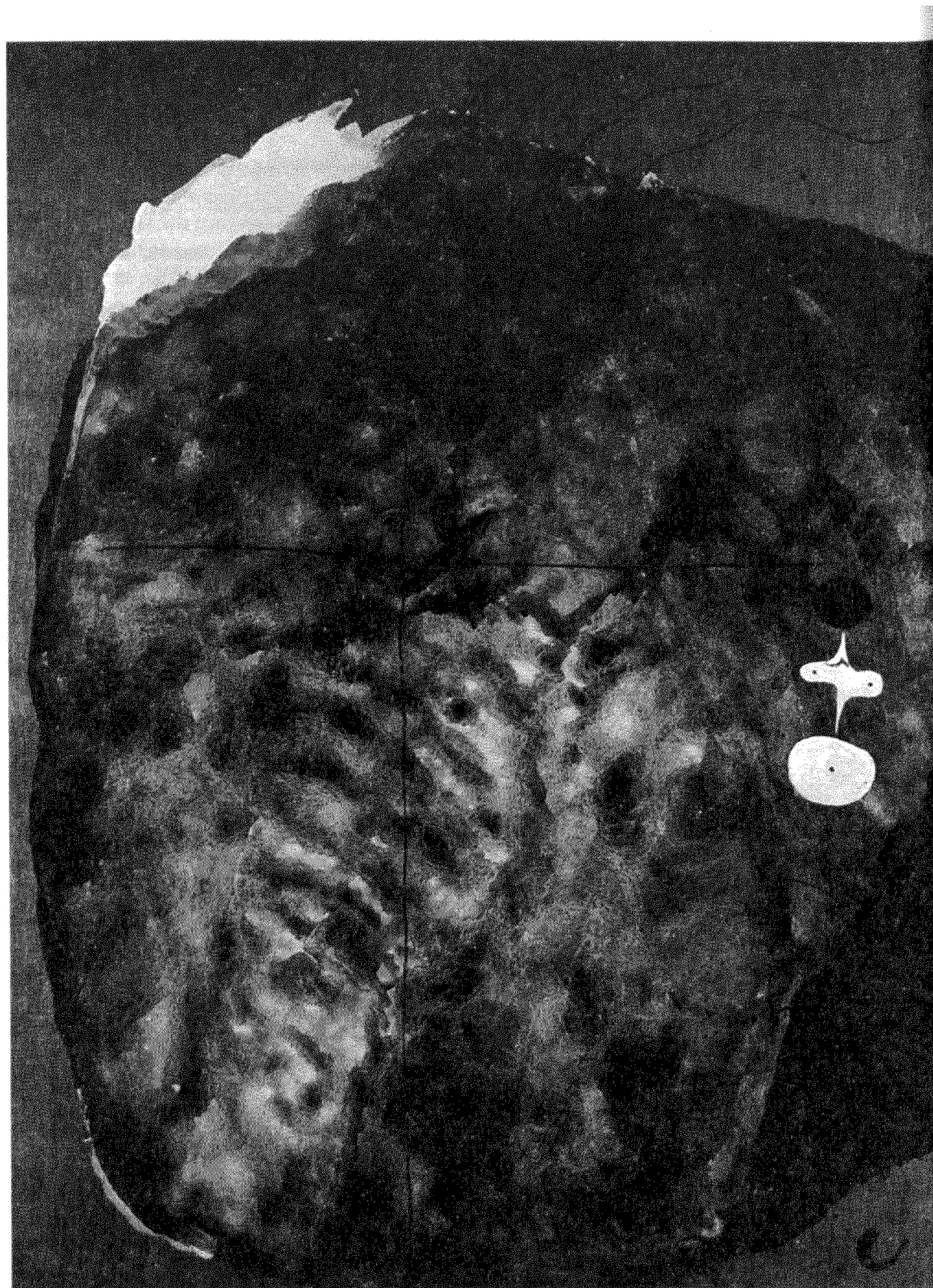
Προβάλετε τις κυριότερες
κοινωνικές αντιθέσεις από το
παρελθόν προς τα εμπρός
μέσω του παρόντος, μέχρι την
επίλυσή τους στο μέλλον,
και πέραν αυτής!

ΒΗΜΑ 4ο: ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΤΕ!

Ένα βήμα προς τα πίσω.
Τελειώστε με ένα πήδημα
(Τώρα είστε σε «υψηλότερο
επίπεδο»), και επαναλάβετε
τα βήματα για να «βαθύνετε»
την ανάλυση.

Ψάξτε για τις προϋποθέσεις για
ένα τέτοιο μέλλον στο παρόν και
χρησιμοποιήστε τις για να
αναπτύξετε την πολιτική σας
στρατηγική!

Joan Miró, Ερωτας, 1926.